

**Нацистська окупація України: плани та режим
“нового порядку” (1941-1942 рр.)**

У статті досліджуються плани нацистів і їх практичні кроки по використанню території, продовольчого, сировинного та промислового потенціалу України у військово-економічних інтересах Третього рейху для ведення війни за світове панування напередодні та на початку окупації.

Ключові слова: Третій рейх, Україна, окупація, сировинна база, продовольчі ресурси, промисловий потенціал, германізація.

Yurii Levchenko (Kyiv). Nazi occupation of Ukraine: plans and regime of ‘new order’

The article deals with Nazi’s plans and the ways of using Ukrainian food, raw material and industrial potential for The Third Reich strategic interests during the war.

Keywords: The Third Reich, Ukraine, occupation, food, raw material and industrial potential.

Проблема окупаційного режиму є надзвичайно актуальною, адже й до сьогодні відкриваються архівні фонди, присвячені цій тематиці. На сьогодні існують різні оціночні характеристики щодо аналізу, суті та змісту окупаційної влади та політики на території України. Праця фактично підіймає дві важливі проблеми. Перша – показати історичну зацікавленість Німеччини Україною. Друга – це характеристика окупаційного режиму в Україні за початковими планами нацистів, що яскраво показано в документах нацистської Німеччини, що заздалегідь готувалися до війни проти СРСР, та на початку війни (до 1942 року). Адже саме в початкових планах розкривається мета окупації України, та характеризується окупаційний режим.

Вже в перші воєнні роки з’явилися публікації документів про окупаційний режим. У цих роботах викривалися наміри фашистських загарбників та їх нелюдське ставлення до окупованого населення. Так, в праці А. Леонтьєв. “Зелена папка Герінга” 1942 р. і публікаціях у газетах та журналах воєнного часу показувались хижацькі наміри нацистської Німеччини щодо України та нелюдське ставлення нацистів до мирного населення, що потрапило під окупацію.

У перші повоєнні роки почали з’являтися публікації документів, як в цілому по питанню окупаційному режиму, так і окремих його проявів. Серед них, праці: “Люди Радянської Житомирщини про німецьку каторгу. Збірник листів та спогадів”. (1948 р.); “Нюрнбергский процес над главными немецкими военными преступниками. Сборник материалов в семи томах” (1958-1961 рр.); “Нюрнбергский процес над главными немецкими военными преступниками. Сборник материалов в трех томах” (1966 р.).

У 60-80 рр. ХХ ст. виходять спеціально підготовлені збірники документів про окупаційний режим в Україні: “Німецько-фашистський окупаційний режим на

Україні. Збірник документів та матеріалів” (1963 р.); “Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945гг. Документы и материалы в трех томах” (1980 р.) та інші. Ці збірники показували односторонність підбору документальної бази, ідеологічну роль партійного керівництва в перемозі над фашистськими загарбниками. Вони вихваляли партійне керівництво, описували військові дії, а про окупаційний режим та його характеристику відводилося декілька сторінок.

Новий етап в розвитку історіографії окупаційної політики фашистської Німеччини в Україні, з отриманням України незалежності. З’являються праці де без ідеологізованості автори яких об’єктивно і виважено подають огляд окупаційного режиму в Україні. Так, праця В. Косика “Україна і Німеччина у другій світовій війні” (1993 р.) написана за документами нацистської Німеччини й дає докладну характеристику окупаційного режиму в Україні. Праця В. Ковалю “Україна 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії” (1995 р.) дає нове бачення окупаційного режиму в Україні, розкриває трагізм українського народу під окупацією. На цьому етапі вивчення окупаційного режиму, історики отримали можливість переглянути багато моментів у дослідженнях історії Другої світової війни, почали досліджувати теми, що раніше взагалі замовчувалися або були недостатньо висвітлені, зокрема такі проблеми: побудова нацистського окупаційного апарату (П. Рекотов), трагедія радянських військовополонених (В. Король), економічна політика окупантів (І. Ветров), підневільна праця радянських військовополонених та українських селян на користь німецької держави (О. Потильчак).

У своїй роботі автор спирається на документи, опубліковані як у спеціальних збірниках так і в працях попередників. Всі ці праці характеризують окупаційний режим у різних напрямках: політичному, економічному, соціальному, військовому. Кожна праця характеризує окупаційний режим, у кожному з наведених напрямках. Автор на основі цих праць виділяє, характеристику окупаційного режиму, за початковими планами нацистської Німеччини, адже саме початкові плани, найкраще дають змогу характеризувати мету окупаційного режиму та його завдання.

Завданнями нашого дослідження є: показати історичну зацікавленість Німеччини Україною; проаналізувати джерела, які розкривають суть окупаційної політики; розкрити теоретичні обґрунтування політики на окупованій території України, що знайшли віддзеркалення в плані “Ост”, “Зеленій” та “Коричневій” “папках Герінга”, схарактеризувати початковий етап окупаційного режиму на території України.

Експансіоністські прагнення Німеччини що до України мають тривалу історію. Ще наприкінці XIX ст. представники Пангерманського союзу розглядали Україну, з одного боку як вигідний плацдарм для продовження загарбницької політики на Схід, а з іншого – як економічно привабливий район. З часом ці прагнення та расистську теорію Пангерманістів: “Німецький народ – народ півнів”, візьмуть на озброєння нацисти. Але ще до приходу до влади нацистів в Німеччині Україна була в полі зору та зазіхань Німеччини.

Під час Першої світової війни, Німеччина вперше напряму звертає увагу на Україну, як на економічно вигідний регіон, для своїх потреб. 9 лютого 1918 р. Німецька імперія визнавала незалежність Української Народної Республіки, підписа-

вши Брестейський мирний договір. За яким Уряд Німеччини зобов'язувалися надати військову допомогу для звільнення України від більшовиків. УНР зобов'язувалась до липня 1918 р. поставити Німеччині 1 мільйона тонн збіжжя, м'яса, круп [12, с. 481]. Протягом лютого – березня 1918 р. за тим же договором, німецькі війська окупували Україну, цим самим Німецька імперія прагнула перетворити Україну на економічну колонію. Поставлений нею уряд гетьмана Павла Скоропадського мав певну свободу дій, але мав чітко виконувати економічні вимоги Німецької імперії – постачання продовольства для Німеччини.

Після поразки кайзерівської Німеччини в першій світовій війні реанімується ідея “Дранг нах Остен”. У книзі “Майн кампф” А.Гітлера викладені основні напрямки нацистської агресивної політики. Як засіб їх реалізації було обрано війну. Гітлер у розділі “Орієнтація на Схід і східна політика” ясно дав зрозуміти, що в разі приходу до влади він має намір відродити древній дух “Дранг нах остен” і слідувати шляхом тевтонських лицарів на схід. Вказуючи на Схід, як на головний напрямок німецької експансії, Гітлер відкидав продовження співпраці між Росією та Німеччиною. “Коли ми говоримо про завоювання нових земель в Європі, ми, звичайно, можемо мати на увазі в першу чергу тільки Росію і ті держави, що їй підкорені. Сама доля вказує нам цей шлях” [5, с. 556]. У цій книзі Україна прямо не вказується, але зі змісту видно, що в силу географічного положення, наявності багатих природних ресурсів і родючих земель вона розглядається як один з важливих регіонів, так званого “життєвого простору” німців.

З приходом нацистів до влади в Німеччині у 1933 р., Україна посіла особливе місце у планах її керівництва. Численні висловлювання А. Гітлера, представників німецької верхівки, свідчать, що нацистська Німеччина тримала Україну в полі зору, як об'єкт майбутньої агресії задовго до початку Другої світової війни. “...Німці змушені відривати у моря кілька метрів землі, осушувати болото, тоді як в Україні безмежно родюча земля..., і ця земля чекає на нас. Цю чудову українську землю недостатньо експлуатували, і вона не давала максимум з того, що вона могла б дати при німецькому господарюванні. Тоді можливо було б задовольнити потреби як Німеччини, так і інших держав” [8, с. 170].

Німецький нацизм мав намір повною мірою використати доктрину “тотальної війни”, яка виходила з принципу досягнення перемоги будь-якою ціною і без дотримання норм міжнародного права. Вона включала не тільки концепцію “блискавичної війни”, що буде проголошена в плані “Барбаросса”, а й передбачала встановлення окупаційного режиму, причому одіозні методи його здійснення підносилися до рангу “юридично обґрунтованої” акції.

Восени 1939 року А. Гітлер доручив А. Розенбергу розробити план адміністративного розчленування СРСР після закінчення так званого східного походу. Згідно з початковими планами Розенберга після закінчення війни (пізньої осені 1941 р.) прибалтійські республіки та Крим передбачалося перетворити у райони німецької колонізації. Україна, Білорусія і Туркестан мали стати буферними державами, повністю підпорядкованими Німеччині. Їхні кордони планувалося відсунути далеко на схід, щоб зменшити територію Росії [4, с. 268]. Щодо населення України, при-

балтійських республік і Кавказу, план передбачав встановити більш м'яке ставлення ніж до росіян. Цим переслідувалася мета – знайти серед народів СРСР ландскнехтів, щоб боротися з Росією “чужими” руками.

За планом А. Розенберга передбачалося перетворення України на колонію засобами економічного та політичного поневолення, встановивши для неї таку форму колоніальної залежності як протекторат. При цьому Україна не розглядалась юридично як складова Німеччини. А. Гітлер відкинув план А. Розенберга як м'який, не спрямований на створення “великонімецького простору”.

Інший план – План “Ост”, був задуманий у 1940 р. [2, с. 83, 10, с. 92]. Розроблялися два самостійні плани – один в Головному імперському управлінні безпеки (РСХА), а другий – в Імперському комісаріаті з питань зміцнення німецької нації (РКФДФ) [10, с. 92]. У РСХА над планом працювали протягом 1940-1941 рр. Вклад цього документа міститься у меморандумі Е. Ветцеля “Зауваження і пропозиції по Генеральному плану “Ост” рейсфюрера СС” [13, с. 72]. З весни 1942 р. розробка плану зосередилася в РКФДФ, де було підготовлено два його варіанти. Перший датовано 15 травня 1941 р., оригінал його не виявлено. Але відомо, він розроблений на основі меморандуму, складеного на початку 1940 року під назвою “Деякі думки про поводження з туземцями на Сході” Другий від 28 травня 1942 р. мав назву “Генеральний план “Ост”: правові, економічні і територіальні основи розвитку Сходу” [10, с. 92]. Обидва плани визначали основні напрями реалізації окупаційного режиму та його характер.

План “Ост” – це план колонізації земель, що підлягали приєднанню до Третього рейху. Межа третього рейху за планом мала проходити від Ладозького озера через Валдай до Брянська і далі по східному кордону України. План передбачив різний відсоток германізації для різних підкорених слов'янських та інших народів. “Не германізовані” мали бути виселені до Західного Сибіру. Виконання плану повинно було гарантувати, що завойовані території придбали б безповоротно німецький характер.

Генеральний план “Ост” передбачав протягом 30 років виселити і знищити 65 % західних українців і поселити на їхніх землях німців з рейху та фольксдойче. Строк завершення колонізації територій за планом “Ост” було скорочено спочатку з 30 до 20, а потім до 10 років [9, с. 227].

Підавши план детальному аналізу, Ветцель запропонував збільшити кількість жителів, які підлягали “виселенню” з території України 31 до 46-51 млн. Відповідно до пропозицій Ветцеля, російський народ, та народи підкорені йому народи, повинні були, крім асиміляції зазнати, скорочення чисельності через скорочення народжуваності. Згідно з його меморандумом план “Ост” включав чи повинен був включати сферу колонізаторської діяльності, зокрема, Західну Україну, Крим, Херсонську область Придніпров'я, Житомирщину, Кам'янець-Подільську і частково Вінницьку області. Крім того, передбачалося створити на території України 8 із 36 колонізаційних опорних пункти у Рівному, Шепетівці, Бердичеві, Білій Церкві, Бобринцях, Пятихатці, Кривому Розі, Миколаєві [2, с. 90] Вони мали стати центрами германізації.

Визначалися й адміністративні форми переселення. Спочатку мали виникнути окремі форпости – марки, заселені переважно фольксдойче, з часом перетворившись на сільські поселення з міцним “бауернтумом” (нацистський ідеал здорової праці). А потім мали з'явитися міста на 15-20 тис. жителів уздовж залізниць, стратегічних доріг та поблизу асродромів. У липні 1941 р. Гітлер підписує розпорядження про виселення всього населення з Криму, який мав стати “німецькою Рівею”.

Загалом зазначені плани відповідали політичній меті війни проти СРСР, з позбавлення народів, які входили до його складу, будь-яких форм національної державності. Безпосередня робота над складанням економічних планів війни з СРСР також розпочалася задовго до її початку. У планах завоювання світового простору лідери нацистської Німеччини надавали великого значення питанням економічного використання окупованих територій і одним із важливих чинників у цих планах була економіка України, оскільки саме на її території зосереджувалася велика частина підприємств військово-промислового комплексу Радянського союзу. Нацистські правлячі кола були впевнені, що після перемоги над Радянським Союзом “ново присдані території повинні бути надовго закріплені за Німеччиною” [11, с. 719].

У листопаді 1940 р. були розпочаті попередні розробки економічних заходів, пов'язаних із здійсненням плану “Барбаросса”. Було підготовлено розгорнуту характеристику стану радянської промисловості. Це завдання було виконане “Робочим штабом Росія” [14, с. 178], яким розроблено два документи: перший – під назвою “Військова економіка Радянського союзу”, де дано економічний огляд військової промисловості, характеристики економічних районів СРСР, джерел сировини, картотека та німецько-російський економічний словник. Другий документ – “Військово-економічні наслідки операцій на Сході”, давалися оцінки наслідки східної компанії. Так, в ньому зазначалося: “З перших місяців для Німеччини настане полегшення як в галузі сектора продовольчого постачання, так, і сировини, якщо шляхом швидкого захоплення вдасться: а) запобігти знищенню запасів; б) захопити нафтові райони... незруйнованими.” [6, с. 48].

У лютому 1941 р. відбувся ряд нарад під головуванням Г. Герінга, де обговорювалися питання проведення окупаційної політики [14, с. 178]. Невдовзі після цього, на основі “Робочого штабу Росія”, було створено економічний штаб особливого призначення “Ольденбург”, підпорядкований Г. Герінгу, і головному економічному штабу управління військової економіки і озброєнь [7, с. 108].

Для практичного здійснення своїх планів наказом А. Гітлера 17 липня 1941 р. було створено імперське міністерство в справах окупованих східних областей – Так зване “Східне міністерство” на чолі з А. Розенбергом, який з квітня цього ж року очолював Центральне бюро щодо підготовки вирішення питання про східний простір В основу складених під його керівництвом первісних планів було покладено принцип “розділий і пануй”. Окуповані радянські території проєктувалося тимчасово поставити під управління імперських комісаріатів, на які збиралися поділити територію СРСР, а саме, український, остсландський, московський та кавказь-

кий. Проте, що Україні відводилося важливе місце в цих проєктах, свідчать інструкції від 7 травня 1941 р. рейхскомісару України Е. Коху: "Мета роботи рейхскомісаріату в Україні полягає, по-перше, в одержання для німецького рейху продовольства і сировини... а потім у створенні великої Української держави тісно пов'язаної з Німеччиною" [8, с. 92].

Вищі кола нацистської Німеччини ставили конкретні цілі щодо економічного пограбування східних територій, і в першу чергу України. Основні ідеї, економічного пограбування, ще на початку війни буди деталізовані у "Директивах з керівництва економікою у щойно окупованих східних областях" (так звана "Зелена папка" Г. Герінга) [1, с. 320-321]. Цей документ призначався для керівництва господарством окупованих районів СРСР, які перебували під військовим керівництвом, а з 3 липня 1941 р. її інструкції були оголошені обов'язковими і для областей, переданих цивільному управлінню. Головне економічне завдання "Зеленої папки" зводилося до такого: "...необхідно вжити всіх заходів до термінового і повного використання окупованих областей в інтересах Німеччини... використання районів, які підлягають окупації, повинно проводитися в першу чергу в галузі продовольства і нафтового господарства». Робилася також загальна настанова щодо відновлення і розвитку економіки щойно зайнятих східних районів. Так, у документі відзначалося, що "цілком недоречна думка про те, що окуповані області повинні бути якомога швидше приведені до ладу, а економіка їх відновлена. Навпаки... відновлення порядку повинно здійснюватися тільки в тих областях, в яких ми можемо добути значні резерви сільськогосподарських продуктів та нафти" [3, с. 30-31].

Паливно-енергетичні ресурси, особливо нафта-сирець, були необхідними матеріальними умовами для посилення наступу вермахту як на східному, так і на західному фронтах Німеччини. Українські промислові потужності не відповідали вимогам достатнього використання. Тому першочерговим завданням стало забезпечити транспортними засобами та шляхами переправки нафти-серцю для переробки у Румунію й Німеччину [3, с. 31].

Пізніше в ході війни, для здійснення плану "Ольденбург" був створений спеціальний штаб особливого призначення – економічний штаб "Ольденбург" і господарської інспекції для окупованих районів. Основні розпорядження та укази імперського міністерства окупованих східних областей щодо керівництва ними з цивільним управлінням входили у "Зелену папку" і мали назву "Коричнева папка", у другу частину якої були включені розпорядження та укази щодо цивільного управління ва рейхскомісаріаті "Україна", що показує яке важливе місце займав цей район у планах нацистської Німеччини.

"Східні території, - призначені не для того, щоб розважатися і жити власним життям, незалежно від Європи, вони тільки частина велико-німецького і європейського життєвого простору, внаслідок чого мають певні завдання... забезпечити продовольство і незалежність сировинних запасів" [3, с. 33]. Так, за планами на окупованій території повинно було провести деіндустріалізацію великих промислових центрів. Українська промисловість позбавлялася права на існування і підлягала знищенню. Передбачалося залишити тільки видобувну промисловість, під-

приємства з виробництва дрібного сільськогосподарського реманенту і первинної переробки сільськогосподарської сировини [3, с. 33].

Крах ідеї блискавичної війни, набрання нею затяжного характеру, швидкість перебігу подій, змушували німців видавати директиви і застосовувати заходи, які не відповідали й суперечили попереднім планам [6, с. 53,65].

Все вищенаведене свідчить, що німці прагнули перетворити Україну в аграрно-сировинний додаток, в джерело дешевої, безкоштовної робочої сили, у внутрішню колонію Третього рейху.

Отже, експансіоністські прагнення нацистської Німеччини до українських земель, беруть свій початок із кінця XIX ст. Головним їхнім завданням було загарбати українські землі та з максимальною для себе користю використовувати. Головна економічна мета передбачала перетворення України в аграрно-сировинний придаток Третього рейху.

Окупаційний режим, передбачав проведення заходів для перетворення України, в майбутню колонію для німецьких переселенців, на яких, окрім природних багатств: родючої землі, природних покладів залізної руди та вугілля чекатиме безкоштовна рабська робоча сила з місцевого населення.

Перспектива дослідження цієї тематики полягає в тому, що вивчаючи початкові плани нацистської Німеччини, які заздалегідь готувалися до війни проти СРСР, та на початку війни, до 1942 р. Дають змогу покласти край різним характеристикам щодо аналізу, суті та змісту окупаційної влади та політики на території України. Так, із ходом військових дій, змінювалась плани Німеччини, щодо України, але не змінювалась мета, з якою нацисти захопили Україну, і нам цього не слід забувати.

Примітки

¹ *Анатомія війни. Новые документы о роли германского монополистического капитала в подготовке и ведении второй мировой войны.* – М., 1971. 320-321с.

² *Безыменский Л.* Генеральный план “Ост”: замысел, цели, результаты // *Вопросы истории.* – 1978. – № 5.

³ *Ветров І.* Економічна експансія третього рейху в Україні 1941-1944. – К., 2000. – С. 31-33.

⁴ *Германская экспансия в Центральной и Восточной Европе.* // *Сборник статей по истории “Дранг нах Остен”.* – М., 1965. 268 с.

⁵ *Гитлер А.* Моя борьба. М., 1998. – 556 с.

⁶ *Загоруйко М., Юденков А.* Крах плана “Ольденбург”. (О срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР). – М., 1980. – 48 с.

⁷ *Коваль М.* Україна: 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К., 1995. – 108 с.

⁸ *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. 170с.

⁹ *Мадайчик Ч.* Военные цели третьего рейха // *Германская экспансия в Центральной и Восточной Европе.* – 277 с.

¹⁰ *Носкова А.* Истребительная оккупация. // *Вопросы истории.* – 1980. – № 5.

¹¹ Нюрнберзький процес над головними неметками воєнними преступниками. – Т. 1. – М., 1955. – 719 с.

¹² Полонська-Василенко Н. Історія України в двох томах. Т. 2.- К., 2002 481 с.

¹³ Преступные цели – преступные средства: Документи об окупаційній політиці фашистської Німеччини на території СРСР (1941-1944гг.). – М., 1968. – 72 с.

¹⁴ Прозектор Д. Агрессия и катастрофа. Высшее военное руководство фашистской Германии во второй мировой войне 1939-1945. – М., 1972. – 178 с.

УДК 94(477)“1941/1945”:32

Сергій ЛИТВИН
(м. Київ)

Особливості політико-пропагандистської діяльності ОУН на східноукраїнських землях в роки німецько-радянської війни

У статті розглядаються проблемні явища в політично-пропагандистській діяльності Організації Українських Націоналістів на східноукраїнських теренах у період німецько-радянської війни. Актуальність даної роботи полягає у відсутності комплексного дослідження зазначеної проблеми. Її згадування у різноманітних монографічних виданнях і статтях має фрагментарний характер.

Ключові слова: Організація Українських Націоналістів, Східна Україна, пропаганда, похідні групи, ідеологія.

Sergiy Litvin (Kyiv). Aspects of political and propagandistic activity of Ukrainian Nationalist Organization in Eastern Ukraine during the German-Soviet war

The aspects of political and propagandistic activity of Ukrainian Nationalist Organization in Eastern Ukraine during the German-Soviet war are revealed in the article. Its topicality consists in absence of complex research of the marked problem. Its mention in various monographic editions and articles has fragmentary character.

Keywords: Ukrainian Nationalist Organization, Eastern Ukraine.

Історія діяльності Організації Українських Націоналістів на теренах Східної України – питання неоднозначне та дражливе, яке до останнього часу не набуло належного висвітлення в середовищі вітчизняної історичної науки. Багато в чому такий стан речей склався через сформоване за радянських часів уявлення про фактичну відсутність націоналістичного руху опору за межами тих українських територій, які увійшли до складу СРСР лише з початком другої світової війни. Адже окрім того, що в радянській історичній науці діяльність ОУН та УПА традиційно оцінювалася через призму “зрадництва”, проблема розповсюдження національного руху Опору на українському Сході не розглядалася взагалі, тобто фактично відкидалася апіорі. На щастя, протягом останніх років українськими істориками спрямовується все більше зусиль на спростування цього міфу. Так, вагомий внесок